

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ МИСТЕЦТВ
ІМЕНІ І.П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО
МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

СПЕЦІАЛЬНИЙ КУРС
ТА МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА
**КЛАВІРНА/ФОРТЕПІАННА СОНАТА XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ
XIX СТОЛІТЬ: СТИЛІ ВИКОНАННЯ**
у межах творчого мистецького проекту
ЧАСОПРОСТІР ФОРТЕПІАННИХ СОНАТ XVIII–XIX СТОЛІТЬ У
ВИКОНАВСЬКІЙ ПРАКТИЦІ

Автор-укладач:

Тарабанов Анатолій Петрович

Творчий керівник: **Нікітська Євгенія Семенівна**,
заслужений діяч мистецтв України, професор

Науковий консультант: **Очеретовська Неоніла Леонідівна**
доктор мистецтвознавства, професор

Харків – 2023

Анотація. Спеціальний курс «Клавірна/фортепіанна соната XVIII – першої половини XIX століть: стилі виконання» розрахований на вивчення здобувачами однієї з найважливіших сфер західноєвропейської інструментальної музики – клавірної/фортепіанної сонати в її різноманітних історичних виявах, особливостей виконавських підходів, стилів, традицій, принципів. Ознайомлення зі спецкурсом передбачає лекційну та практичну складові, в тому числі у вигляді виконавських практикумів з елементами презентацій/ілюстрацій сонатних творів, виконавського аналізу та опрацювання окремих зразків сонат, інтерактивного обговорення актуального кола питань, пов'язаного з тематикою запропонованого спецкурсу (від історичних аспектів формування та розвитку жанру клавірної/фортепіанної сонати до теоретичної проблематики та вирішення методико-виконавських завдань під час апробації практичних результатів вивчення спецкурсу).

Курс передбачає участь здобувачів за фахом «Фортепіано» освітніх рівнів «Бакалавр» та «Магістр» мистецьких ЗВО.

Тривалість курсу: 1 семестр.

Метою курсу є розвиток самостійного творчого мислення здобувачів освіти у сфері усвідомлення ними художнього змісту та значення сонатного жанру для історії розвитку музичного мистецтва – композиторського та виконавського, історичних детермінант сонатного жанру – сонатного циклу, сонатної форми – з огляду на виконавські завдання піаніста-інтерпретатора.

Здобувачі мають **знати:**

- основні періоди виникнення та розвитку фортепіанної сонати в західноєвропейській музиці;
- жанрово-стильові різновиди сонати від доби Бароко до Романтизму,
- існуючі традиції виконання запропонованих до розгляду сонат; персоналії відомих піаністів – виконавців сонат;
- комплекс виконавських засад піаніста-інтерпретатора з урахуванням історичних виконавських традицій та стилів;

- основні виконавські складнощі, реалізовані у фактурі музичного твору, що синтезує композиторську та виконавську координати.

Здобувачі мають **уміти:**

- самостійно аналізувати та знаходити риси відмінності композиторських і відповідних виконавських стилів у клавірних/фортепіанних сонатах зазначеного періоду;

- визначати виконавські підходи для художньо-стильового звуковтілення;

- підбирати та застосовувати виконавські прийоми, покликані подолати технічні складнощі на шляху до реалізації виконавської концепції твору.

ЗМІСТ СПЕЦКУРСУ:

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. КЛАВІРНА/ФОРТЕПІАННА СОНАТА В ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ МУЗИЦІ З ЧАСІВ ВИНИКНЕННЯ ЖАНРУ ДО СЕРЕДИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ.

1. Виникнення жанру сонати. *Барокові sonata da camera i sonata da chiesa, тріо-соната. Старовинна двочастинна і старовинна сонатна форми. Трансформація поліфонічного стилю в гомофонно-гармонічний у сонатах. Клавірна соната у творчості Д. Скарлатті. Р. Кіркпатрік та його книга «Доменіко Скарлатті».*

2. Передвістя класичної форми сонатного алегро в період раннього Класицизму. *Клавірні сонати К. Ф. Е. Баха. Сентименталізм. «Versuch über die wahre Art, das Clavier zu spielen» як путівник німецької школи клавірного виконавства в епоху раннього Класицизму.*

3. Формування та розквіт форми сонатного алегро у творчості віденських класиків. *Сонатний цикл. Проникнення сонатної форми в різні частини циклу та у твори інших жанрів. Клавірні сонати В. Моцарта і Й. Гайдна. Нова ера Pianoforte. Фортепіанні сонати М. Клементі.*

4. Л. ван Бетховен та його 32 сонати для фортепіано. *Соната як передсимфонічна творча майстерня. Вплив на сонатний цикл сонатно-симфонічного циклу. Риси композиторського/виконавського стилю бетховенської музики per pianoforte.*

5. Фортепіанні сонати Ф. Шуберта. *Продовження традицій віденських класиків і шубертівська оригінальність. Межа епох: класичні та романтичні риси у фортепіанних сонатах Ф. Шуберта.*

6. Посткласичні тенденції у фортепіанній сонатній творчості композиторів періоду раннього і зрілого Романтизму. *Р. Шуман. Ф. Шопен: 3 і 3 фортепіанні сонати, традиції та новації, подібності та відмінності стилів.*

7. Романтична програмна соната доби зрілого Романтизму. *Ф. Ліст, Фантазія-соната «Après une lecture de Dante» та Соната h-moll. Віртуозно-трансцендентне трактування фортепіано.*

8. «Чиста музика» у фортепіанних сонатах Й. Брамса. *Три фортепіанні сонати композитора – досвід молодих років. Вплив сонатної форми Ф. Шуберта. Відстоювання «бетховенського» в німецькій та західноєвропейській музиці.*

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. ВИКОНАВСЬКІ ПРОЄКЦІЇ КЛАВІРНИХ/ФОРТЕПІАННИХ СОНАТ XVIII – СЕРЕДИНИ XIX СТОЛІТЬ.

1. Сонати Д. Скарлатті і К. Ф. Е. Баха. Схожість та відмінність стилів, особливості виконавського втілення. *Порівняння на прикладі трьох сонат Д. Скарлатті і сонати A-dur К. Ф. Е. Баха. Часопросторовий підхід у виконанні. Фортепіано vs клавесин. Обговорення проблеми альтернативності «автентичному» виконанню.*

2. Характеристики виконавського часопростору на прикладі сонат віденських класиків В. Моцарта та Й. Гайдна. *Відтворення стилю виконання через часопростір. «Клавесинність» на фортепіано. Питання доцільності «автентичного» виконання. Залучення до виконання слухачів курсу. Інтерактивне обговорення виконавських проблем та шляхів їх подолання.*

3. Л. ван Бетховен. Зміна музично-виконавського стилю у фортепіанних сонатах протягом життя композитора. *Розгляд сонат різних періодів бетховенської творчості. Прослуховування різних інтерпретацій окремих сонат (аудіо- та відеозаписи). Залучення слухачів курсу до виконання відомих їм сонат, аналіз та обговорення.*

4. Ф. Шуберт: стильова схожість і нетотожність бетховенському доробку. *Соната D. 958, риси стилю. Прослуховування інших сонат з метою знаходження різних тенденцій виконавсько-стильового втілення. Інтерактивні аналіз та обговорення, виконання відомих сонат.*

5. Р. Шуман та продовження історико-стильових традицій фортепіанної музики Німеччини на прикладі Сонати № 2 (g-moll, op. 22). *Виконавський часопростір в емпіричній проєкції. Прослуховування різних інтерпретацій, порівняння та визначення стильових пріоритетів виконання.*

6. Виконавський аналіз фортепіанних сонат Ф. Шопена № 2 і № 3. Знайомство з різними інтерпретаціями. Романтичність vs сентиментальність. Бесіда-обговорення з огляду на індивідуальні виконавські переваги в тонкощах втілення стилю.

7. Обговорення романтичних стильових ознак у сонатній творчості Ф. Ліста. Формотворення як процес та охоплення цілісної форми: шляхи досягнення. Подолання технологічних складнощів з використанням характеристик виконавського часопростору.

8. Й. Брамс: «Класик» серед романтиків. Питання інтерпретації фортепіанних сонат. Стильові парадокси. Соната *f-moll*, *op. 5*

Форми навчання

Лекційні групові заняття, практичні заняття, самостійна робота студентів.

Зміст лекційних занять пов'язаний із тематикою змістових модулів, яку надано в розділі «Зміст спецкурсу».

Практичні заняття спрямовані на виховання у студентів умінь самостійно аналізувати та знаходити риси стильових подібностей та відмінностей у фортепіанних сонатах різних авторів та епох, а також спроможності визначати необхідні виконавські засоби для музичного втілення того чи іншого епохального та індивідуально-композиторського стилю. Окремий акцент у практичних заняттях зроблено на засвоєнні основних чинників виконавського часопростору, знання яких покликане сприяти оптимальній презентації виконавських концепцій різностильових творів.

Питання для самостійної роботи:

1. Порівняння композиторського та відповідного виконавського стильового компонента клавірних/фортепіанних сонат Й. Гайдна, В. Моцарта, Л. ван Бетховена, підбір декількох прикладів виконавсько-стильових подібностей у фортепіанних сонатах названих композиторів.

2. Аналіз рис впливу класичного стилю на виконавську концепцію сонат Ф. Шуберта.

3. Аналіз стильових особливостей сонати *g-moll* Р. Шумана в порівнянні з фортепіанними циклами композитора. У чому є відмінності, чи залишається композитор вірним своєму стилю загалом.

4. У чому полягає програмність Фантазії-сонати Ф. Ліста «Після прочитання Данте», як це може віддзеркалюватися у виконавській концепції.

5. За якими стильовими ознаками можна визначити спадкоємність німецької музичної традиції між Й. Брамсом та Р. Шуманом на прикладі їхніх сонат.

6. Назвати чинники виконавського часопростору, що допомагають виконавському об'єднанню розділів сонатної форми.

Питання для підсумкового контролю:

1. Назвати інструменти, для яких створював сонати Д. Скарлатті.

2. Визначити виконавські проблеми та методи їх розв'язання, що висвітлені К. Ф. Е. Бахом у його трактаті «*Versuch über die wahre Art, das Clavier zu spielen*».

3. Вказати ім'я композитора з переліку названих персоналій у спецкурсі, який вперше позначив у нотах використання демпферної педалі фортепіано.

4. Пояснити значення вказівки Л. ван Бетховена в його сонаті *cis-moll*, *op. 27 № 2* (sonata quasi una fantasia) – «*sempre pp e senza sordino*». Обґрунтувати відповідь.

5. Назвати сонату Л. ван Бетховена, що містить алюзію на інструмент – попередник фортепіано. Вказати прийом гри, що імітується.

6. Визначити фортепіанну сонату Ф. Шуберта, що за правом вважається найближчою за стилем до Л. ван Бетховена. Обґрунтувати відповідь.

7. Вказати фактурні прийоми, завдяки яким Ф. Ліст досягає втілення програмності у своїй *Fantasia quasi sonata* «Після прочитання Данте». Позначити

особливості композиторського письма у цій сонаті. Визначити виконавський стиль, що є доречним для виконання цієї сонати.

8. Знайти стильові подібності між п'ятою частиною сонати Й. Брамса *f-moll, op. 5* та четвертою частиною сонати Л. ван Бетховена *C-dur, op. 2 № 3*.

РЕКОМЕНДОВАНА ОBOB'ЯЗKOBA ЛІTEPATYPА

1. Бах, К. Ф. Э. (2005). *Опыт истинного искусства клавирной игры*. EARLYMUSIC.
2. Москаленко, В. (2013). Лекції з музичної інтерпретації. Київ: НМАУ.
3. Ніколаєвська, Ю. (2020). *Ното Interpretatus в музичному мистецтві ХХ – початку ХХІ століть. Монографія*. Харків: Факт.
4. Тарабанов, А. (2021). Виконавський та буттєвий часопростір клавірних сонат пізнього Бароко і Класицизму. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти, вип. 61*, сс. 50–75. Харків. DOI: 10.34064/khnum1-6103
5. Тарабанов, А. (2022). Виконавський часопростір фортепіанних сонат ор. 27 № 2 Л. ван Бетховена та D. 958 Ф. Шуберта. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти, вип. 62*, сс. 55–78. Харків. DOI 10.34064/khnum1-6204
6. Чернявська, М. (2002). Епоха Романтизму в фортепіанній музиці (до проблеми різноманіття фортепіанних стилів ХІХ століття). *Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Збірник наукових праць, вип. 20*, сс. 186–191. Київ: НМАУ.
7. Чернявська, М. (2015). *Піанізм бетховенської доби. Становлення фортепіанної фактури*. Навчальний посібник до курсу «Історія фортепіанного виконавського мистецтва» для студентів вищих спеціальних музичних навчальних закладів III-IV рівнів акредитації. Харків.
8. Adlam, D. (2006). Haydn and Mozart sonatas. *Early music*. 337-339.
9. Brendel, A. (2017). Lecture on Liszt Piano Sonata in B Minor. <https://www.youtube.com/watch?v=-6DvWaYZY7c>
10. Badura-Skoda, E. & P. (2008). *Interpreting Mozart: the performance of his piano pieces and other compositions*. (Second edition). Routledge Taylor & Francis Group

11. Beethoven, L van. *Sonate per pianoforte*. Nuova edizione critica riveduta e corretta da Alfredo Casella. Volumes I-III. G. Ricordi & C.
12. Britannica, The Editors of Encyclopaedia. (2022). Muzio Clementi. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Muzio-Clementi>.
13. Dart, Th. (1954). *The interpretation of music*. London: Hutchinson's University Library. <https://archive.org/details/interpretationof00dart>
14. Davis, A. (2014). Chopin and the Romantic Sonata: The First Movement of op. 58. *Music Theory Spectrum*, 36 (2), 270–294. <http://www.jstor.org/stable/90012063>
15. Gordon, St. (2017). *Beethoven's 32 Piano Sonatas. A Handbook for Performers*. Oxford University Press.
16. Gordon, St. (1996). *A history of keyboard literature : music for the piano and its forerunners*. Schirmer: Thomson Learning.
17. Helman, Z. Norm and Individuation in Chopin's Sonatas. *Polish music journal*, 3 (1). <https://polishmusic.usc.edu/research/publications/polish-music-journal/vol3no1/chopin-sonatas/>
18. Hertrich, E. (2010). Preface to edition of Dante sonata by F. Liszt. Berlin.
19. Howard, L (2016). Franz Liszt Sonata B minor, S178. <https://www.youtube.com/watch?v=nAel-mzSmts>
20. Howard, L (2018). Liszt – Après une lecture du Dante – Fantasia quasi sonata, S161/7. <https://www.youtube.com/watch?v=KcdrX2Zg5ms>
21. Irving J. (1997). *Mozart's piano sonatas. Contexts, sources, style*. Cambridge University press.
22. Kirkpatrick, R. (1953). *Domenico Scarlatti*. Princeton University Press.
23. Kirkpatrick, R. (1976). C. P. E. Bach's Versuch reconsidered. *Early Music*, 4 (4), 384–392. doi:10.1093/earlyj/4.4.384
24. Kramer, L. (1988). Expressive Doubling: Beethoven's Two-Movement Piano Sonatas and Romantic Literature. *Studies in Romanticism*, 27 (2), 175-201.

25. Lester, J. (1995). Robert Schumann and Sonata Forms. *19th-Century Music*, 18 (3), 189–210. doi:10.2307/746684
26. Parry, T. (2019) Inside Brahms's Piano Sonata No 3 – with Nelson Goerner. <https://www.gramophone.co.uk/features/article/inside-brahms-s-piano-sonata-no-3-with-nelson-goerner>
27. Rosen, Ch. (1988). *Sonata forms*. New York : W. W. Norton & Company.
28. Rosen, Ch. (1998). *The Classical Style: Haydn, Mozart, Beethoven*. New York : W. W. Norton & Company.
29. Rosenblum, S. (1994). The Uses of Rubato in Music, Eighteenth to Twentieth Centuries. *Performance Practice Review*, 7 (1), 33–53. doi:10.5642/perfpr.199407.01.03
30. Schulenberg, D. (1988). Performing C. P. E. Bach: some open questions. *Early music*. 542–551.
31. Webster, J. (1979). Schubert's Sonata Form and Brahms's First Maturity (II). *19th-Century Music*, 3 (1), 52–63. doi:10.2307/3519822

РЕКОМЕНДОВАНА ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Bach, C. P. E. (1969). *Versuch über die wahre Art, das Ciavier zu spielen*. Leipzig: Breitkopf u. Härtel.
2. Badura-Skoda, E. (2021). The Eighteenth-Century Fortepiano Grand And Its Patrons From Scarlatti To Beethoven. *Bloomington: Indiana University Press*, 185–187.
3. Brendel, A. (1989). Schubert's Last Three Piano Sonatas. *RSA Journal*, 137(5395), 401–411. Royal Society for the Encouragement of Arts, Manufactures and Commerce.
4. Carter, G. (2004). *Franz Liszt's Piano sonata*. Australia by James & James Printing, Ashfield
5. Casella A. *Il pianoforte*. 3-a ed. Milano: Ricordi, 1956.
6. Fisk, Ch. (2000) Schubert Recollects Himself: The Piano Sonata in C Minor, D. 958. *The Musical Quarterly*, 84(4), 635-654. Oxford University Press.

7. Guez, J. (2018). The “Mono-Operational” Recapitulation in Movements by Beethoven and Schubert. *Music Theory Spectrum*, 40 (2), 227–247. DOI:10.1093/mts/mty018
8. Helm, E. (1988). The editorial transmission of C. P. E. Bach's music. *Early music*, February 1989, 33–41.
9. Kirkpatrick, R. (1953). *Domenico Scarlatti*. Princeton University Press.
10. Liszt – B Minor Sonata: Analysis. <https://www.youtube.com/watch?v=vVJ8X7LkOps>
11. Martinkus, C. (2021). Schubert's Large-Scale Sentences: Exploring the Function of Repetition in Schubert's First-Movement Sonata Forms. *Music theory online*, 27 (3).
12. Marston, N. (2018). The Creation of Beethoven’s 35 Piano Sonatas. By Barry Cooper. *Music and Letters*, 99(4), 678–681. DOI:10.1093/ml/gcy109
13. Miucci, L. (2019). Beethoven’s pianoforte damper pedalling: a case of double notational style. *Early Music*. Oxford University Press. DOI:10.1093/em/caz045
14. Moschos, P. (2006). *Performing classical-period music on the modern piano*. City University Music Department.
15. Marc, A. (2010). *Analysis of Expressive Elements In The Dante Sonata*. Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Musical Arts in the Department of Music in the Graduate School of The University of Alabama.
16. Nagel, W. (1903) *Beethoven und seine Klaviersonaten* [in 2 Bde]. Bd. 1. H. Beyer & Söhne.
17. Nohl, W., Martens, F. (1928). Beethoven's and Schubert's Personal Relations. *The Musical Quarterly*, 14 (4), 553–562.
18. Tovey, D. (1931). *A companion to Beethoven's pianoforte sonatas: complete analyses*. London: The Associated Board of The R.A.M and The R.C.M. <https://archive.org/details/companiontobeeth0000tove>